

ČERNÁ HOLČIČKA
SE NA MNE
UPŘENĚ DÍVÁ, TO
JE HLOUPÉ, ŽE JÍ
NEMOHU NIC ŘÍCI..
ZKUSIL JSEM
PROMLUVIT NA NI
TAJNOU ŘEČÍ:
„JAVRA TIVRI
NĚVRECOVRO
POVROVIVRIM,“
ALE NEROZUMĚLA
ANI TOMU..

Milan
Hrdlička

**Překladatelské
miniatury**

Překladatelské miniatury

doc. PhDr. Milan Hrdlička, CSc.

Recenzovali:

prof. PhDr. Edita Gromová, CSc.

doc. PhDr. Marián Andričík, PhD.

Redakce Lenka Ščerbaničová

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání druhé, rozšířené

© Univerzita Karlova v Praze, 2014

© Milan Hrdlička, 2014

ISBN 978-80-246-2501-0

ISBN 978-80-246-2694-9 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2014

<http://www.cupress.cuni.cz>

Obsah

Slovo úvodem	7
Předmluva k druhému vydání	8
I. O přeložitelnosti	9
II. O ekvivalenci a adekvátnosti v uměleckém překladu	15
III. O formálně grafické ekvivalenci	24
IV. K problematice zaměření uměleckého překladu na čtenáře	30
V. O jednom pokusu dosáhnout téhož účinku výchozího a cílového textu	35
VI. K jazykovému zaměření překladatele na čtenáře v teorii a praxi uměleckého překladu	40
VII. Překlad záměrných pravopisných a gramatických chyb	48
VIII. Jak překládat cizojazyčné prvky v uměleckém textu	54
IX. Nocionálně-kryptická funkce cizojazyčných prvků z překladatelské perspektivy	60
X. K překladu dvojjazyčných pasáží v literárním díle	69
XI. Jak překládat šifry	75
XII. Zastavení u překladu gramatických kategoriálních jevů	85
XIII. Nad překladem tzv. bezekvivalentní slovní zásoby	92
Literatura	96
Bibliografická poznámka	100
Translation Minutiae – Summary	101
Miniaturen der Übersetzung – Zusammenfassung	102
Rejstřík věcný	103
Rejstřík jmenný	111

Slovo úvodem

Uměleckému překladu jako specifickému komunikačnímu prostředku a nezastupitelnému zprostředkovateli kulturních a duchovních hodnot literatur jiných národů je v současnosti věnována značná pozornost.

Vedle hojně diskutovaných otázek zásadní povahy nemůže zůstat stranou zájmu ani problematika dílčích, na první pohled možná méně důležitých jevů, které však, jak se snažíme ukázat, sehrávají v adekvátním přetlumočení předlohy významnou roli.

Právě některým z těchto zdánlivě marginálních jevů – v našem prostředí připomínaným mnohdy pouze okrajově či nezdědka vůbec ne – je věnována podstatná část této publikace. Na základě rozboru vlastního a zčásti také přejatého dokladového materiálu se pokoušíme přiblížit vybrané jazykové jevy z hlediska jejich funkce v uměleckém textu, uvést možná konkrétní překladatelská řešení nebo naznačit doporučení obecnějšího rázu.

Předtím se však zastavíme u některých klíčových témat: u otázky přeložitelnosti jakožto základního předpokladu a východiska překladatelské aktivity a u rozhodující, třebaže ne vždy náležitě akcentované orientace překladatele, resp. překladu na čtenáře, a to nejprve z globální perspektivy, poté se zřetelem k její složce jazykové.

Byli bychom rádi, kdyby tato práce podnítila zájem o zmíněné a další podobné jevy a kdyby alespoň malým dílem přispěla k jejich zpracování z překladatelské perspektivy.

Předmluva k druhému vydání

Překladatelské miniatury vyšly v Karolinu poprvé v roce 1995. Setkaly se u čtenářů i u odborné kritiky s velmi pozitivní odezvou a byly brzo rozebrány. Je pro mě velkou ctí, že v letošním roce vycházejí péčí zmíněného nakladatelství znovu, a to v poněkud upravené a rozšířené podobě. Prvotní verze je totiž doplněna o II. a V. kapitolu, o pasáže, které původní výklad prohlubují a doplňují. V textu došlo místy k drobným zásahům (např. v uvádění citací a názvů literárních děl kurzivou) a k dalším dílčím změnám, a to zejména v důsledku oněch dvou nově začleněných kapitol. Oproti prvnímu vydání obsahuje publikace jmenný a věcný rejstřík. Jinak bylo mým záměrem ponechat originální znění pokud možno nedotčeno. Přestože se *Překladatelské miniatury* objevily už před dvěma desetiletími, věřím, že ani dnes neztratily nic ze své aktuálnosti.

Praha 2014

I. O přeložitelnosti

Přeložitelnost patří k základním otázkám vědy o překladu. Je tématem tradičním, v odborné literatuře hojně diskutovaným (v podstatě od prvních úvah o překládání vůbec), stále aktuálním,¹ prodávajícím zajímavou genezi (jednotlivé argumenty „pro“ možnost i „proti“ možnosti přetlumočit jinojazyčný text byly v různých obdobích různé a objevovaly se s různou intenzitou).

Přes řadu pokusů badatelů o rozřešení této klíčové problematiky zůstává přeložitelnost nadále předmětem polemik, stále rozděluje teoretiky do několika skupin zaujímajících nezřídka diametrálně odlišná stanoviska.

Probíráme-li se literaturou vědy o překladu, shledáme, že mnozí teoretikové mají v případě (ne)přeložitelnosti na mysli problém jako takový, v obecné rovině, bez diferencované vázanosti na určitý typ textu² (umělecký, odborný, publicistický apod.), i když je v odborné literatuře naznačována stále důrazněji nutnost specifického přístupu k jednotlivým typům textu (i pokud jde o ekvivalenci, srov. práce A. V. Fjodorova 1983; V. N. Komissarova 1980 atd.).

Nás bude zajímat přeložitelnost textu uměleckého, který má výrazné specifické charakteristiky (umělecké hodnoty jazykového projevu v beletrii jsou těsněji spjaty s vlastnostmi konkrétního jazykového materiálu než např. u textu odborného, blíže viz K. Horálek 1966, s. 25 a další); domníváme se však, že obecná východiska přeložitelnosti jsou různým typům textu společná.

1 Problematické přeložitelnosti je věnována mimořádná pozornost např. v jedné z posledních reprezentativních prací ruské translatologické školy, viz A. D. Švejcer (1988, s. 99n.).

2 K této otázce viz blíže např. J. Ure (1964, s. 5n.).

Na základě názorů badatelů můžeme konstatovat, že se v otázce (ne)přeložitelnosti setkáváme s řadou názorů vyskytujících se ve spektru, jehož hranice jsou vymezeny dvěma krajními póly: na straně jedné tezí o absolutní nepřeložitelnosti a na straně druhé teorií absolutní přeložitelnosti: ať již jde o možnost existence překladu vůbec, či o kvalitu přetlumočení hodnot originálu. Oba uvedené extrémy mají množství stoupenců. U většiny teoretiků se ale skeptické názory, resp. překladatelský optimismus projevují různou měrou, mnohdy mají povahu jistých kompromisních stanovisek odklánějících se od radikalismu obou zmíněných antagonistických táborů.

Přehled názorů na problematiku přeložitelnosti zahájíme stanovisky badatelů, kteří možnost (zdařilého) překladu v různé míře popírají; průběžně se ale budeme seznamovat i s polemickými reakcemi stoupenců směru opačného.

Průvrženci nepřeložitelnosti opírají svá tvrzení o několik základních premis. Jednou z často uváděných překážek přeložitelnosti je vyhrocování typologických rozdílů mezi jazyky, popř. přeceňování role jednotlivých jazykových prostředků (viz dále). Řadu zajímavých dokladů nalezneme v dnes již klasické studii Eisnerové (1936, s. 230n.) i u mnoha dalších autorů.³

V souvislosti s rozdílnou strukturou jazyků uvedeme za všechny názor ruského lingvisty A. A. Potěbni,⁴ který k sobě mechanicky přiřazoval jednotlivá slova originálu a překladu a z neexistence shodných asociací a významů izolovaných slov ve výchozím a cílovém jazyce vyvozoval nemožnost překladu. Potěbňa mimo jiné uvádí: „*Jestliže se slovo jednoho jazyka nekryje se slovy druhého, mohou se tím méně překrývat kombinace slov, obrazy, dojmy...*“ (Citováno a přeloženo podle: A. V. Fjodorov 1983, s. 66)

Podobně W. Winter (1970, s. 520) zpochybňuje dosažení adekvátního překladu slovy: „*Čím důkladněji se odchyluje jeden jazyk od druhého, tím méně se při převodu dá z předlohy zachránit.*“

Je pravda, že přítomnost mnohdy značných systémových jazykových rozdílů překladatelovu práci velmi komplikuje, podle našeho mínění to však neznamená absolutní popření možnosti překladu (srov. dále).

3 Srov. např. práci O. Wojtasiewiczze *Wstęp do teorii tłumaczenia*, Wrocław – Warszawa 1957, G. Mounina *Les belles infidèles*, Paris 1955 a *Les problèmes théoriques de la traduction*, Paris 1963, W. D. Reyburna a E. A. Nidy *Meaning Across Cultures*, New York 1981, S. L. Vlachova a S. P. Florina *Něpřevodimoje v perevodě*, Moskva 1980 a další.

4 A. A. Potěbňa, *Mysl' i jazyk*, 3. vydání, Charkov 1913, s. 198.

Tradičním argumentem přívrženců teze o nepřeložitelnosti bylo rovněž mystické chápání jazyka jako určitého iracionálního odrazu, resp. nositele a výrazu ducha národa, který je příslušníkům jiného národa nesdělitelný. Jedním z prvních propagátorů tohoto směru byl W. von Humboldt:⁵ ztotožňoval strukturu určitého jazyka se strukturou myšlení určitého národa a dospěl k přesvědčení o nesouměřitelnosti světů a způsobů jeho nazírání u jednotlivých národních společenství. S obdobnou tezí vystupoval také G. W. Leibnitz. Podle jeho soudu jazyk myšlenku nejen zprostředkovává, ale také podmiňuje. Jinými slovy řečeno: člověk vnímá takovým způsobem, jakým mu to daný jazyk umožňuje. (Srov. blíže J. Vilikovský 1984, s. 13n.)

Po více než stu letech se v podobném smyslu vyjadřuje také B. L. Whorf,⁶ který se pokouší dokázat, že „... zvláštnosti jazykové stavby mají důsledky pro chápání skutečnosti a pro tvorbu kulturních hodnot“ (citováno podle: K. Horálek 1967, s. 53), a také E. Sapir,⁷ který tvrdí: „*Neexistují dva jazyky, které by si boli natolik podobné, aby sme ich mohli považovať za obraz tej istej spoločenskej skutočnosti. Svety, v ktorých žijú rozličné spoločnosti, sú samostatnými svetmi, nie je to len jediný svet opatrený rozličnými menovkami.*“ (Citováno podle: J. Vilikovský 1984, s. 15)⁸

Mluvcímu ovládajícímu několik cizích jazyků by mohlo skutečně připadat, že mají uvedená tvrzení alespoň částečně pravdivé jádro. Jako odpověď na podobné domněnky však ocitujeme názor jednoho z nejpovolanějších, Vl. Skaličky, jenž tuto situaci hodnotí slovy: „*Vše to jsou subjektivní pocity, které není možno ani dokazovat, ani vyvracet. Přece tu však něco je, co musíme brát vážně: je to hodnocení, které vychází z přímého styku s příslušným jazykem. Jazykový projev, každý jazykový projev je nějak stylizován. A je to právě tato stylizace, která je základem posuzování, o kterém mluvíme. Mluví-li se o francouzské jasnosti („clarté“), týká se to výkladového slohu, který byl vypracován v historii moderního jazyka.*“ (Vl. Skalička 1978, s. 209)

5 W. von Humboldt, *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*, Berlin 1836, s. 18, 53.

6 B. L. Whorf, *Language, Thought and Reality*, New York 1956.

7 E. Sapir, *Selected Writing in Language, Culture and Personality*, Berkeley and Los Angeles 1956, s. 143.

8 Tyto myšlenky se setkaly s odezvou i u nás. E. Chalupný byl jedním z těch, kdo byli přesvědčeni o přímé souvislosti gramatických jevů určitých jazyků s rysy národní povahy. Podle Chalupného je výrazem české povahy přízvuk na počátku slova. K. Horálek (1967, s. 54) Chalupného parafrázuje slovy: „*Čech snadno vzplane pro nové myšlenky, začíná práci s elánem, není však vytrvalý, jeho elán brzy vyhasíná.*“

K názorům Humboldtovým i jeho následovníků⁹ poznamenává L. Söll, že podle jejich koncepce jazyk v podstatě implikuje jemu vlastní vidění (pojmání) světa. Překládat tudíž znamená víc než pouhou metamorfózu na rovině jazyka, víc než transpozici sdělení do jiného kódu. Překlad tedy v jejich chápání značí jistou duchovní metamorfózu, změna kódu (jazykového) je nevyhnutelně spjata s modifikací přenášené informace. (Srov. L. Söll 1971, s. 25)

Vedle zmíněného proudu zaměřeného podle Sölla na obsah jazyka vyčleňuje též autor protichůdný směr orientující se na jazykovou formu: spatřuje v jazyce především nástroj, prostředek lidského ducha sloužící hlavně ke komunikování. L. Söll (1971, s. 26) konstatuje, že přenášená informace má určitou formu, tato forma však nezasahuje myšlenku, mysl jako takovou, je do jisté míry strukturovaná povrchově, nikoliv hloubkově. Tato koncepce je ostatně podle L. Sölla v současné lingvistice převládající, např. v generativní a transformační gramatice. Ta předpokládá existenci hloubkových formálních univerzálií a odtud vyvozuje, že všechny jazyky jsou vlastně konstituovány na základě společného modelu, společné báze.¹⁰

J. Vilikovský (1984) uvádí, že se veškeré poznání reality osvojuje, fixuje a předává prostřednictvím jazyka. Jazyk je přítomen v procesu myšlení, vyvíjí se s myšlením ve vzájemném vztahu, i když podle vlastních zákonitostí. Kategorie myšlení se ovšem v kategoriích jazykových neodrážejí přímo, nýbrž zprostředkovaně, nelze je tudíž ztotožňovat. Vilikovský (1984, s. 16) vystihuje situaci slovy: „... *vedomie odráža skutočnosť, kým jazyk skutočnosť označuje, vyjadruje obsah vedomia. Keďže vedomie je odrazom reality a jazyk je praktickým vedomím, znamená to, že aj jazyk je determinovaný objektívnou realitou a odráža ju.*“ Předmětem a obsahem jazykové komunikace je tedy objektivní skutečnost, jazyk je pouze zprostředkovatelem, nikoliv tvůrcem, nebo snad dokonce jakýmsi „mezisvětlem“ (J. Vilikovský 1984, tamtéž).

9 Vl. Skalička (1978, s. 208) ve své studii připomíná ještě Weisbergerovu školu zvanou „idealistická novofilologie“, vycházející z předpokladu existence „duchovního mezisvěta“ – řeči –, který leží mezi vnějším a vnitřním světem člověka, a dále novofilologickou školu Vosslerovu, přeceňující individuální činnost jednotlivce při mluvení. Skalička uznává úzké sepětí duševna v podobě myšlení s jazykem, odmítá však užší spolupráci gramatiky a tvoření slov s myšlením; poukazuje rovněž na vágnost pojmu „*duch národa*“: „... *ducha je možno vidieť všude v jazyce – pokud k tomu máme dobrou vůli, ale také nikde, pokud nám tato dobrá vůle chybí.*“ (Vl. Skalička 1978, s. 206)

10 Jak dále uvádí L. Söll (1971, s. 26), proti lingvistickému relativismu vycházejícímu z učení B. L. Whorfa a L. Weisbergera se rozhodně staví M. Bierwisch (*Strukturalismus, Geschichte, Probleme und Methoden*, Kursbuch, 5, 1966, s. 77–152) hypotézou o systému lingvistických univerzálií, z nichž usuzuje na existenci všeobecné univerzální predispozice struktury myšlenek.

Z výše uvedených skutečností tedy vyplývá, že umělecký překlad je možný mimo jiné z toho důvodu, že objektivní realita existuje nezávisle na našem subjektu (vědomí) a že postupy vnímání a myšlení odrážející tuto objektivní realitu jsou celému lidstvu společné, a tudíž i sdělitelné.

Významným přínosem pro vědu o překladu (a nejen pro ni) byla teze o typologické rovnocennosti jazyků (připomínáme v této souvislosti obecně známý Skaličkův výrok, že „*jazyky jsou řešením téhož problému různými prostředky*)“ . J. Šabršula situaci shrnuje slovy: „*Jazyky řeší komunikativní potřeby různými způsoby, některé mají bohatou morfologii, jiné mají morfologii chudší, ale jejich sdělovací funkce ani funkce jiné tím netrpí: to, co v jednom jazyce je vyjádřeno morfologicky, může být jindy vyjádřeno syntakticky, např. slovosledem (...) nebo lexikálně nebo i suprasegmentálními prostředky nebo, a to nejčastěji, dialektickým spolupůsobením prostředků různého řádu.*“ (J. Šabršula 1983, s. 73) V obecné rovině lze proto souhlasit s výrokem O. Kadeho (1968, s. 68): „*Vyjdeme-li z myšlenky, že cokoliv může být vyjádřeno v jakémkoliv jazyce, můžeme z toho vyvodit, že v podstatě cokoliv může být přeloženo z jednoho jazyka do druhého.*“

K. Horálek (1966, s. 13n.) však správně upozorňuje na velmi důležitý fakt, a sice na skutečnost, že je třeba brát v úvahu možný rozdílný stupeň rozvoje toho kterého jazyka. Jazyky se totiž mohou lišit mírou kulturní připravenosti, propracovaností např. odborné terminologie apod., což se nevyhnutelně promítá do procesu překladu i do jeho výsledku, tedy do přeloženého textu.

Jak empirická zkušenost, tak teoretické studie dokládají, že stupeň přeložitelnosti uměleckého textu z hlediska jazykového závisí ve velké míře mimo jiné na důležitosti role formálních jazykových prvků ve výchozím textu a na rozdílnosti výchozího a cílového jazyka. Čím je formální závislost větší a rozdílnost jazyků zřetelnější, tím obtížnější je překladatelova role.

Lze ale konstatovat, že funkční a komunikační přístup k prostředkům výchozího a cílového jazyka vytváří reálné předpoklady pro překlenutí systémových rozdílů mezi jazyky, a tudíž i pro přetlumočení předlohy.

K dalším uváděným překážkám přeložitelnosti patří taková koncepce estetiky, která pokládá akt umělecké tvorby za neopakovatelný, rozumně nevyložitelný, a proto se vymykající racionální a tvůrčí rekonstrukci. A. Popovič (1975, s. 13) však tuto údajnou bariéru vykládá takto: „*Umelecké dielo sa nepokláda za jedinečný akt tvorcu, lebo na jeho realizácii a konkretizácii sa zúčastňuje veľa činiteľov stojacich mimo autora (...). Problém prekladateľnosti a preložiteľnosti rieši táto estetika na báze materiálnej povahy*

znaku a jeho pretvorenia iným znakom. Otázka pretvárania znakov je potom otázkou nevyhnutných posunov a ich hraníc.“

Jiní badatelé často zveličují roli odlišného komunikačního kontextu, realii (např. rozdíly geografické, kulturní a jiné).¹¹ Poznamenáváme, že v tomto případě nelze mnohdy značné potíže skutečně podceňovat a že v překladu nutně dochází k jistým ztrátám, posunům. Domníváme se však, že lze nezřídka dané rozdíly zdařile překonat, přiblížit, ozřejmit, jak ostatně dokládá i překladatelská praxe, a že tedy nelze z jednotlivých obtíží vyvozovat negování možnosti překladu jako takového.

V neposlední řadě jsou při zdůvodňování nepřeložitelnosti uváděny také argumenty povahy náboženské a nacionalistické: přeložitelnost byla v minulosti často spojována se zákazem překladu náboženských textů, neboť náboženští fanatici často odmítali možnost převodu posvátného jazyka do jazyků ostatních a pokládali pokusy o přeložení *Písma* za projev kacířství (viz blíže např. J. Levý 1957, s. 38n.); podle B. Ilka (1953, s. 71) pramenila koncepce nepřeložitelnosti rovněž z „*nacionální nadřazenosti vykořisťovatelských národů*“.

Na základě uvedených argumentů se v otázce (ne)přeložitelnosti přikláníme k těm, kteří možnost přetlumočení uměleckého textu obhajují. Pozice překladatelského optimismu však neznamená podle našeho mínění úplné popření existence částečné nepřeložitelnosti – především ve smyslu „věrného“ reprodukování všech formálních či obsahových rysů předlohy. (Srov. blíže G. Mounin 1964, s. 122n.) Nepopíráme, že v některých případech je nalezení vhodného řešení skutečně krajně obtížné a v zájmu dosažení adekvátního překladu je překladatel nucen v mnoha případech obětovat částečně jeho věcnou přesnost, modifikovat umělecké postupy apod.; nicméně se však domníváme, že by podobná úskalí neměla vést a priori k překladatelově rezignaci a k tvrzení, že překlad prostě možný není. Zdařilost překladu často závisí významnou měrou na erudici, talentu, zkušenostech a reprodukčně-tvůrčích schopnostech překladatele.

Podle našeho soudu je (v obecné rovině) nepopíratelné, že je literární dílo přeložitelné a že adekvátní umělecký překlad může ve vysoké míře zdařile reprodukovat kvality předlohy.

11 Zajímavou situaci přibližující rozsah nutných substitucí přináší J. Pechar (1986, s. 14). Uvádí, že v Indii je třeba v souvislosti se zmírněním napjatých politických vztahů hovořit nikoliv o „*oteplení mezinárodních politických vztahů, nýbrž o jejich ochlazení, neboť v tamních klimatických podmínkách je vztah k teplotním proměnám právě opačný než u člověka v naší klimatické oblasti*“.

II. O ekvivalenci a adekvátnosti v uměleckém překladu

Teorie překladatelské ekvivalence (určitá kvalita relace mezi výchozím a cílovým textem) i pojetí ekvivalentu¹² (prostředek, popř. soubor prostředků pro dosažení ekvivalence, resp. jejího vyjádření) prošly za poslední zhruba tři desetiletí, kdy se s nimi ve vědě o překladu operuje, pozoruhodným vývojem.

K počáteční opozici ekvivalentu slovníkového a překladového, jenž byl vztahován k různě rozsáhlým úsekům textu (srov. otázku jednotky překladu), postupně přistupovaly další atributy, teorie ekvivalence se vyvíjela a dále diferencovala. Oba termíny byly promítány do různých rovin textu i na text jako celek.

Pojetí ekvivalence je celá řada. E. A. Nida (1964) rozlišuje *ekvivalenci formální* (orientující se zcela na výchozí jazyk, na co možná nejpřesnější přetlumočení obsahových a formálních rysů předlohy) a *ekvivalenci dynamickou* (založenou na principu stejného komunikačního efektu originálu

12 Situace je v tomto směru složitější. Vedle termínu *ekvivalent* používají někteří autoři ještě další pojmový aparát: např. Ja. I. Recker (1974) rozlišuje vedle ekvivalentu ještě *analogii a adekvátní záměnu*; Ja. I. Recker s L. S. Barchudarovem (1968) pracují navíc s termínem *variantní korespondence* atd.

S pojmem *ekvivalence* (*ekvivalent*) a *adekvátnost* úzce souvisí dvojice *variant* a *invariant*. I zde se setkáváme s různými názory a přístupy. Vztah a přechod mezi touto dvojicí pojmů výstižně charakterizuje A. Keníž (1986, s. 243): „*Otázka invariantu a jeho volby bezprostředně súvisí s otázkou ekvivalence, alebo, inak povedané, ekvivalenčné vzťahy závisia od zvoleného invariantu.*“

Pojetí (in)variantu jsou tedy často shodná s pojetími ekvivalence. Vybraná chápání invariantu uvádí např. G. Jäger (1975) a V. G. Gak (1973). Podle G. Jägera je invariantem komunikační hodnota textu, I. I. Revzin s V. Ju. Rozenčevjgem (1964) uvažují v této souvislosti o smyslu díla, A. V. Fjodorov (1968) o smyslovém obsahu díla, A. Ljudskanov (1972) o funkci prostředků. Setkáváme se rovněž s invariantem situačním a sémantickým (viz A. D. Švejcer 1973), A. Popovič (1975) uvažuje o ekvivalentu funkčním, který by znamenal oprávněnou možnost existence více adekvátních překladatelských řešení. Podle B. Ilka (1970) i D. Ďurišina (1976) vystupuje v roli invariantu originál a překlady jsou jeho variantním řešením.

a překladu na čtenáře). S formální ekvivalencí pracuje i J. Catford (1967), orientuje ji však na porovnání gramatických prostředků výchozího i cílového jazyka.

L. S. Barchudarov (1975) klade důraz na *ekvivalenci sémantickou* (vztah sémantického obsahu, významu obou textů); Ja. I. Recker (1974) uvažuje o *ekvivalenci stylistické* (předání obsahu originálu při zachování stylistických a expresivních zvláštností). A. Neubert (1968) i A. D. Švejcer (1973) hovoří o *ekvivalenci pragmatické* (shoda účinku obou textů na čtenáře).

G. Jäger (1975) vymezuje *komunikační ekvivalenci* jako vztah shody komunikační hodnoty textu, která je při translaci invariantem (srov. také pojetí *ekvivalence lingvistické* a *komunikační*, jak je rozlišuje H. Salevská 1986).

Funkční přístup k této problematice, tedy *ekvivalenci funkční*, formuluje např. A. Ljudskanov (1970) jako funkční shodu (ideově-smyslovou, estetickou a emocionální) jazykových prostředků originálu a překladu umožňující předání invariantní informace.

V. N. Komissarov (1973, 1980) rozpracovává podnětnou *teorii úrovní ekvivalence*, kde vztahy ekvivalence nastávají mezi analogickými úrovněmi předlohy a její překladatelské konkretizace, a sice na rovině znaku, výpovědi, sdělení, popisu situace a cíle komunikace, přičemž poslední uvedená rovina je pro ekvivalentnost překladu rozhodující.

Z. D. Lvovská (1985) uplatňuje z Komissarova vycházející komunikačně-funkční model překladu. V translatologické literatuře se rovněž uvažuje o *ekvivalenci formálně grafické*, viz dále (funkční využití typografických prostředků, prostorové strukturace textu a grafických značek) a okrajově i o *ekvivalenci fonetické* (blíže viz M. Hrdlička 1995).

Všem těmto koncepcím je společný jeden výrazný rys, a sice příznak shody (různě vyhraněně formulované), které má být dosaženo na různých úrovních, u různých jednotek (obsah, forma, komunikační efekt, smysl apod.).

Při vymezování a posuzování uvedených přístupů v teorii a praxi uměleckého překladu se však začalo záhy narážet na dva základní okruhy problémů:

1. na otázku reálné možnosti docílení deklarované překladatelské shody nebo maximální možné podobnosti;
2. na následky takových pokusů, resp. na jejich povahu a vliv na charakter cílového textu.

Ad 1. Již od počátku si někteří teoretikové uvědomovali problematičnost takových požadavků, byli si vědomi celé řady omezení (odlišnost výchozího a cílového komunikačního kontextu, jiná vyspělost a struktura čtenářského publika, odlišnost norem a konvencí jazykových,

literárních, kulturních aj.), stavěli se proti ztotožňování překladatelské ekvivalence na úrovni *langue a parole*.

Jedním z mála badatelů, kteří u nás v tomto smyslu kriticky vystoupili, byl K. Horálek. Svě výhrady, dodnes náležitě nedocenené a mimořádně významné, shrnul slovy: „*Požadavek, aby přeložené dílo mluvilo k nově čtenářské obci stejným způsobem jako originál k čtenářské obci, ke které se obracel autor, je nejen neřešitelný, ale i nesprávný.*“ (K. Horálek, 1966, s. 11) Týž autor (1977, s. 262) později dodává: „*Funkčně ekvivalentní jsou jazyky, nikoli však přeložené texty v poměru k originálu.*“

Část badatelů proto od příliš silného a často nerealizovatelného požadavku shody ustupuje, upouští od vztahování ekvivalence na dílo jako celek. Postupně se začíná prosazovat pojetí nové, výstižnější, méně normativní a exaktní, totiž adekvátní překlad,¹³ který je chápán jako *optimální aproximace originálu*.

Na adekvátnost překladu, čili na relaci „něčeho k něčemu“, lze pohlížet i jednostranně buď jako na adekvátnost překladu předloze (způsobu realizace autorova záměru), anebo jako na adekvátnost přeloženého díla (cílového textu) potřebám, konvencím, úrovni přijímacího komunikačního kontextu i kvalitám a vyspělosti nového čtenáře-adresáta, jeho očekávání, jeho objednavce.

Pro dosažení adekvátní překladatelské konkretizace předlohy v našem pojetí je třeba vzít v úvahu obě výše zmíněné dimenze a pokusit se o dosažení vhodného kompromisu, který by sladil objektivně existující nevyhnutelné rozpory. J. Levý (1983, 1. vyd. 1963) v této souvislosti výstižně a podnětně hovoří o překladateli jako o jejich smířovateli.

Funkční přístup se z této perspektivy jeví jako nedostačující, překonaný. Funkční ekvivalence se může vhodně uplatňovat při převodu dílčích úseků textu (tam je naopak podmínkou adekvátnosti překladu), v globálním měřítku je však její aplikace na umělecký text nevhodná (viz dále), může vést – z hlediska námi chápaného adekvátního uměleckého překladu – k nepřípustným změnám jak v procesu uměleckého překladu, tak následně i v jeho rezultátu, tedy v přeloženém díle.

Na tomto místě je třeba zdůraznit, že je velmi důležité rozlišovat mezi principem překladu (tedy celkovým přístupem k translaci literárního díla, globální koncepcí) a dílčím překladatelským postupem

13 V translatologické literatuře se setkáváme i s jinými označeními *adekvátního překladu*, např. s termínem *plnohodnotný překlad* (A. V. Fjodorov 1983), *realistický překlad* (J. Levý 1983), *ekvivalentní překlad* (L. S. Barchudarov 1975). Jiní teoretikové však pojmy *adekvátní* a *realistický překlad* neztožňují (srov. např. G. Gačečiladze 1970). K otázce tzv. *realistického překladu* – dnes právem pokládáno za překonaný – srov. blíže I. Kaškin (1968), M. Hrala (1987), K. Hausenblas (1971) aj.

(konkrétním operativním krokem týkajícím se převodu určitého úseku textu).

Ad 2. O nejednotném postoji ke klíčové translatologické problematice, totiž k (ne)stejnému komunikačnímu efektu výchozího a cílového textu na čtenáře a k (ne)totožným funkcím originálu a překladu majícím zásadní význam na povahu procesu překladu i na charakter cílového textu, jsme se už zmínili. Při této příležitosti se alespoň stručně zastavíme u povahy tradičně uváděných základních typů (principů) překladu, a to u *překladu doslovného, volného a adekvátního*.¹⁴

Doslovný (věrný) překlad, v současné době se již prakticky nevyskytující,¹⁵ usiluje o mechanickou („otrockou“) reprodukci předlohy. V překladatelově aktivitě je prvek kreativity zastoupen v nedostatečné míře, někdy téměř absentuje. Pro tento typ překladu je příznačná spoutanost výchozím textem, ulpívání na jednotlivostech, neschopnost nadhledu, atomizování textu často bez ohledu na odlišnou strukturu výchozího a cílového jazyka. Náznorný příklad nalezneme např. u J. Levého (1957, s. 15) – jde o pasáž z překladu náboženského díla z latiny do češtiny, v němž český text slepě kopíruje i zcela odlišný slovosled originálu.

Překlad volný (adaptační) se naopak snaží o mnohdy výrazně tvůrčí převedení původního díla. Předloha může vystupovat pouze v roli víceméně nezávazné inspirace. V překladatelově práci s textem často neúměrně dominuje složka kreativní, reprodukční aspekt bývá značně utlumen. Míra volnosti může být různá, v translatologické literatuře se proto někdy hovoří (ovšem bez přesnějšího vymezení) o parafrázi, adaptaci, převyprávění aj.

Volnému překladu jde mnohdy o krásu, líbivost, o saturování potřeb i očekávání čtenářské obce, jíž je určen, nežřídka rovněž o uplatnění (neoprávněných) tvůrčích ambicí překladatele. Princip volného překladu se hojně projevoval zejména v minulosti, kdy býval výchozí text

14 Objevují se i pojmy *funkčně adekvátní* nebo *funkčně ekvivalentní překlad*. Oprávněnost zařazení těchto dvou typů překladu k překladu volnému vidíme v možnosti zásadního přepracování originálu v zájmu dosažení stejného komunikačního efektu a funkcí výchozího a cílového textu (např. v případě, kdy se oba komunikační kontexty liší a kdy je předloha silně vázána na původní prostředí); k překladu adekvátnímu se může překlad funkčně adekvátní (funkčně ekvivalentní) zařadit v případech, že je výchozí text přeložen adekvátně do nového prostředí, přičemž však vzhledem k velké podobnosti výchozího a cílového komunikačního kontextu má originál i překlad shodné nebo velmi podobné funkce (např. překlad současného českého literárního díla do slovenštiny).

15 Viz blíže E. A. Nida (1964) o pokusu skupiny odborníků vypracovat tzv. *souhlasný překlad* bible, v němž se pokoušejí překládat vždy tentýž řecký nebo hebrejský termín odpovídajícím anglickým lexémem.

nejednou ponechán překladateli doslova napospas. Docházelo pak k překladatelským počinům, které jsou z dnešního hlediska jen obtížně pochopitelné¹⁶(řadu příkladů uvádí např. J. Levý 1957). S projevy sympatií k volnému překladu (i s překlady samými) se lze setkat i v dnešní době.

Pohled do historie teorie i praxe uměleckého překladu ukazuje, že princip věrnosti (doslovnosti) a volnosti, resp. kolísání mezi nimi, jsou základními vývojovými momenty překladatelské metody a koncepce přetlumočení výchozího textu. J. Levý (1957, s. 238) výstižně poznamenává: „*Tzv. „volnost“ je příznačná pro estetické soustavy, které nadřazují obecné jedinečnému, a ideologickým východiskem takové estetiky je zpravidla noetický objektivismus; tzv. „věrnost“ je příznačná pro estetické soustavy, které nadřazují jedinečné obecnému, a ideologickým východiskem takové estetiky je zpravidla noetický subjektivismus.*“

V případě překladu adekvátního se překladatel pokouší skloubit respektování originálu se zřetelem k novému čtenáři-adresátovi. Překladatelská konkretizace se drží objektivních kvalit a dominant díla, respektuje jeho identitu, pohlíží však na ně z určité dobové a společenské perspektivy, očima současného vnímatele. V překladatelově aktivitě by měla být složka reprodukční i tvůrčí v takovém poměru, jenž by zaručil nezkresené přenesení hodnot původního literárního díla do nového komunikačního kontextu. Mělo by se jednat o proces tvůrčí reprodukce.

Jednotlivé typy překladu, resp. principy přetlumočení předlohy, budeme stručně demonstrovat na překladu krátké pasáže ze Stendhalova románu *Červený a černý*. Nejprve uvedeme příslušnou pasáž v originále, za ní pak připojíme svou verzi doslovného překladu, poté ukážku adekvátního překladu úryvku O. Levým a závěrem se zastavíme u hypotetické podoby volného překladu onoho výchozího textu.

16 Zajímavá je i otázka hodnocení kvality překladu, určitý pohled na cílový text z pozice dobových a společenských požadavků, norem. M. Hrala (1986, s. 70) v tomto ohledu uplatňuje historický přístup: „*Odpověď na tuto otázku nad každým jednotlivým dílem je třeba hledat v prvé řadě v tom, do jaké míry je schopen konkrétní překlad splnit požadavky, které jsou na něj v dobovém a společenském kontextu kladeny, jinými slovy, jak je schopen plnit funkce, které stanoví vývoj společnosti a její kultury, v níž má překlad své místo.*“

K. Hausenblas (1971, s. 167) uplatňuje v kritice překladu i hledisko „absolutní“, které může výrazně ovlivnit mnohdy čistě pragmatické přizpůsobování přeloženého textu dobové objednávce: „*Překlad je však asi záhodno měřit zároveň dvojitým měřítkem: „absolutním“ měřítkem vlastnosti originálu a „relativním“ měřítkem dobových norem překládání. Dobové normy jsou pro překlad východiskem, „absolutní“ požadavek adekvátnosti originálu, nikdy ovšem zcela splnitelný, táhne však úroveň překladů stále výše.*“

Originální verze je následující:

„Une heure après, le marquis entra, regarda les copies et remarqua avec étonnement que Julien écrivait cela avec deux ll, cella. /... /

„Cela ne s'écrit qu'avec une l,“ lui dit le marquis; „quand vos copies seront terminées, cherchez dans le dictionnaire les mots de l'orthographe desquels vous ne serez pas sûr.“ “

(Stendhal 1928, s. 204–241)

Doslovný překlad by mohl vypadat takto:

Za hodinu potom vstoupil markýz, prohlédl si kopie a zaznamenal s údivem, že Julián psal toto s dvěma tt, tutto. /... /

„Toto se píše pouze s jedním t,“ řekl mu markýz; „až budou vaše kopie dokončeny, hledejte ve slovníku ta slova, jejichž pravopisem si nejste jistý.“

Tento námi formulovaný doslovný překlad je na první pohled nevyhovující: působí (bez ohledu na jazykovou a uměleckou stránku) nevěrohodně – chybování v ukazovacím zájmenu *toto* je v češtině absurdní. Překladatel tedy musí hledat jiné řešení.

Adekvátní překlad vhodně kompenzující problematické místo jsme našli v českém vydání z roku 1977:

„Za hodinu vešel markýz, prohlédl opisy a všiml si ke svému úžasu, že Julián napsal zapomněl jen s -ě-, zapoměl. /... /

„Zapomněl se píše m-n-ě,“ řekl markýz, „až budete hotov s opisy, vyhledejte si ve slovníku slova, o nichž si nejste jist, jak se píší.“

(Stendhal 1977, s. 143)

Překladatel byl nucen substituovat slovo, v němž se v originálu chybje (ukazovací zájmeno *cela* préteritem slovesa, tedy *zapomněl*), v zásadě ale zachoval typ chyby (zdvojená souhláska – souhlásková skupina) a především její funkci.

Podobu volného překladu této pasáže (i celého díla) lze jen stěží odhadnout – právě pro onu překladatelovu možnou nevázanost i přípustné svévolné odpoutání se od výchozího textu. Předně by totiž mohl být celý úsek vynechán, ale také zkrácen, upraven, nebo naopak rozveden šířeji, přexponován apod. Nedostatečná míra překladatelovy tvůrčí ukázněnosti tak může vyústit v nežádoucí a nevhodné úpravy předlohy.